

Ο ηττημένος αθλητής στον Πίνδαρο

της Κωνσταντίας Γογγάκη

Η ολυμπιακή νίκη δεν υμνήθηκε ποθενά αλλού περισσότερο από το *επινίκιο* ή τον *επίνικο*, τον εγκωμιαστικό ύμνο του νικητή των αγώνων, χάρη στον οποίο το αθλητικό γεγονός συνδέεται με την υψηλή τέχνη.¹ Η χορική λυρική ποίηση με το Σιμωνίδη, τον Πίνδαρο και το Βακχυλίδη διασώζει την αθλητική ζωή των Ελλήνων στην τέχνη με έναν τρόπο που, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Albin Lesky, δεν είχε κανένα προηγούμενο.² Το λατρευτικό στοιχείο, ωστόσο, του νικητή των μεγάλων αγώνων υμνήθηκε ιδιαίτερα από τον Πίνδαρο, για τον οποίο άλλωστε οι αγωνιστικές νίκες αποτέλεσαν την αφορμή των ποιητικών του συνθέσεων.³ Ο Πίνδαρος, και λόγω του ότι διασώθηκε το έργο των *Επινικίων* του ολόκληρο,⁴ σε αντίθεση με του Σιμωνίδη και του Βακχυλίδη των οποίων διασώθηκαν ελάχιστα μόνο απομεινάρια,⁵ αποτελεί τον κατεξοχήν ποιητή της αγωνιστικής νίκης.

Ο Πίνδαρος διαμόρφωσε το αθλητικό ιδεώδες⁶ σύμφωνα με την παράδοση. Πίστευε, δηλαδή, ότι οι αγώνες έλκουν την καταγωγή τους από το ηρωικό παρελθόν και σχηματίζουν μια αδιάσπαστη συνέχεια με αυτό.⁷ Οι αγώνες, επομένως, κατά τον Πίνδαρο, αποτελούν τη συνέχεια του ηρωικού παρελθόντος, και οι νικητές εξισώνονται με τους ήρωες από τους οποίους αυτοί μερικές φορές διεκδικούν την καταγωγή, γι' αυτό η ανδρεία και η γενναιότητα του νικητή των αγώνων έχει το χαρακτήρα των μεγάλων πράξεων των ηρώων της ηρωικής περιόδου.⁸

Στο κέντρο της αριστοκρατικής αντίληψης για τον άνθρωπο που εκφράζει ο Πίνδαρος βρίσκεται η πεποίθηση για την αποφασιστική αξία του έμφυτου και κληρονομημένου τύπου σωματικής ανάπτυξης και χαρακτήρα, της *φύας*.⁹ Κατά τον ποιητή, «*τό δέ φυᾷ κράτιστον ἄπαν*»,¹⁰ η αγαθή φύση δηλαδή είναι το ανώτερο όλων. Και είναι μάταιος αγώνας να θέλει να κρύψει κανείς τον έμφυτο τρόπο του, ή, αλλιώς, είναι αδύνατον να κρύψει κανείς το ήθος, το οποίο του έδωσε η φύση: «*ἄμαχον δέ κρύψαι τό συγγενές ἦθος*». ¹¹ Ακόμη και αυτός που θα διδάξει και θά προτρέψει τον αθλητή, μπορεί να οδηγήσει σε μεγάλη δόξα μόνο έναν που γεννήθηκε για την αρετή, υποστηρίζει ο Πίνδαρος:

*θάξαις δέ κε φύντ' ἀρετᾶ ποτί
πελώριον ὀρμάσαι κλέος ἀνὴρ θεοῦ σὺν παλάμῃ.*¹²

Η *φύα* αποτελεί, επομένως, κατά τον ποιητή, την προϋπόθεση για την απόκτηση της δόξας. Αντίθετα, όποιος έχει επίκτητη αρετή, είναι άνθρωπος επιπόλαιων πράξεων, που δεν περπατά ποτέ με σιγουριά, μένο-

ντας πάντα άσημος και αφανής.¹³ Με την επίκτητη αρετή δεν μπορεί κανείς να κατακτήσει τη δόξα, γιατί είναι έργο χωρίς το θεό, και κάθε έργο το οποίο γίνεται χωρίς το θεό είναι προτιμότερο να παραδίνεται στη σιγή και τη λήθη, λέει ο ποιητής.¹⁴ Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι από τους ανθρώπους υπερέχει εκείνος ο οποίος έχει έμφυτη αρετή: «*συγγενεί δέ τις εὐδοξία μέγα βρίθει*». ¹⁵ Κάθε άλλος, επομένως, είναι κατά κάποιον τρόπο καταδικασμένος να μην προσεγγίσει την αρετή. Με άλλα λόγια, το ήθος των ανθρώπων είναι προδιαγεγραμμένο, αφού αυτό προέρχεται από τις προγονικές καταβολές και παρέχεται μόνο κληρονομικά δικαίω. Η αντίληψη αυτή εκφράζει το πνεύμα της αριστοκρατίας,¹⁶ συνδέει ωστόσο το νικητή των αγώνων με τις μορφές των ηρώων, καθώς και την ολυμπιακή νίκη με τα εξαιρετικά ηρωικά κατορθώματα. Η άποψη ότι η νίκη αναδεικνύει το ανώτερο ήθος του αθλητή¹⁷ αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της θεωρίας του Πινδάρου.

Ένα εξίσου ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του κόσμου των αξιών του Πινδάρου είναι η θεώρηση του «*θείου*». Κατά τον ποιητή, η νίκη του αθλητή οφείλεται στην ευλογία των θεών, γιατί συντελείται, όπως άλλωστε κάθε έργο, με τη βοήθεια του θεού.¹⁸ Η άποψη αυτή εκφράζει την ανστηρή θρησκευτικότητα που αγκαλιάζει όλες τις εκδηλώσεις στον Πίνδαρο και η οποία προσδιορίζει το έργο του.¹⁹ Κανείς, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, δεν πρέπει να αντιτάσσεται προς το θεό,²⁰ ο οποίος άλλους εξυμνώνει και άλλους ταπεινώνει,²¹ γιατί μόνον ο θεός έχει τη δύναμη να πράξει ό,τι θελήσει.²² Αφού, λοιπόν, τα αγαθά τα έχει ο άνθρωπος εξαιτίας της εύνοιας των θεών,²³ η νίκη, ως αγαθή πράξη, ως πράξη αρετής, έχει προέλευση θείκη. Ο νικητής των αγώνων είναι, επομένως, πρόσωπο ιερό,²⁴ και όπως φαίνεται στις πινδαρικές ωδές άγγιζε τα όρια του θείκου ήρωα.²⁵

Η νίκη κατά τον Πίνδαρο αποτελεί τη λαμπρότερη δόξα²⁶ και ισοδυναμεί με την ευτυχία,²⁷ για τους παρακάτω λόγους: α) Προέρχεται από την έμφυτη αρετή του αθλητή, επομένως με αυτή ο νικητής δοξάζει το γένος του.²⁸ β) Έχει αιτία θείκη, αποτελεί επομένως την απόδειξη της ευλογίας των θεών. γ) Με τη νίκη αναδεικνύεται η αξία της πόλης,²⁹ δημιουργία της οποίας θεωρείται ο νικητής.³⁰ Και δ) είναι η αξία εκείνη για την οποία ο αθλητής δικαιούται τον έπαινο του ποιητή, με τη συμβολή του οποίου η νίκη αποκτά διάρκεια, γιατί χάρη στον ύμνο του ποιητή ο νικητής γίνεται δεκτός στο χώρο του υψηλού και του άφθαρτου.³¹

Ο νικητής αγγίζει στον Πίνδαρο τα όρια του λατρευτικού ήρωα και για έναν ακόμη λόγο: Στους αγώνες ο αθλητής υπερβαίνει τα φυσικά του προσόντα,³² και η νίκη αποτελεί, επομένως, ένα επίτευγμα που, όπως επισημάναμε, αναδεικνύει το ανώτερο ήθος του. Ο θρίαμβός του αποτελεί την απόδειξη της αξίας του, και είναι συνδυασμός της σωματικής ωριμότητας και της δύναμής του, στοιχεία που επίσης ανήκουν στη φημή του αθλητή. Οι αγώνες βγάζουν μέσα από τον άνθρωπο τον καλύτερο εαυτό του, δηλαδή το χαρακτήρα και την ευφυΐα του.³³ Κερδίζοντας ο αθλητής αποδεικνύεται ανώτερος έναντι των άλλων ανδρών, και αυτό φέρνει σε δύσκολη θέση τους αντιπάλους, οι οποίοι απέτυχαν.³⁴ Ο νικητής λαμβάνει τον έπαινο της αρετής,³⁵ και επειδή αυτός που περιβάλλεται από καλή φήμη είναι πράγματι ευτυχής,³⁶ η απόκτηση της νίκης αποτελεί το διακαή πόθο των αθλητών.³⁷ Για όλους αυτούς τους λόγους ο Πίνδαρος πιστεύει ότι ένας αθλητής πρέπει να επιθυμεί να κερδίσει, και με τίποτα να μην αποσπάται η προσοχή του από αυτό:

χρή δέ πᾶν ἔρδοντ' ἀμαυρῶσαι τόν ἐχθρόν.³⁸

Πρέπει με κάθε μέσο να καταβάλλει ο καθένας τον αντίπαλο.

Πέραν αυτού, ο Πίνδαρος θεωρεί ότι η ήττα αυτή καθεαυτή προκαλεί ανυποληψία και είναι αφορμή, όπως παρατηρεί ο Bowra, για περιφρόνηση και χλευασμό.³⁹ Έτσι, στον έπαινο που κάνει στον Αλκιμέδοντα για τη θεϊκή τύχη και το δικό του θάρρος, αντιπαραθέτει την επιτυχία του με την ταπεινωτική κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι αντίπαλοί του:

*ὅς τύχα μὲν δαίμονος, ἀνορέας δ' οὐκ ἀμπλακίων,
ἐν τέτρασιν παιδῶν ἀπεθήκατο γυίοις
νόστον ἔχθιστον καὶ ἀτιμωτέραν γλώσσαν
καὶ ἐπίκρυφον οἶμον.⁴⁰*

*Αυτός, επειδή είχε τη βοήθεια του θεού
και δεν εστερείτο ανδρείας
σε τέσσερα παιδιά κατέστησε μισητή
την επιστροφή στην πατρίδα,
άτολη τη γλώσσα,
και κρυφή την αναχώρηση από τους αγώνες.⁴¹*

Επειδή ο Αλκιμέδων είναι γενναίος και ευνοημένος από τους θεούς, προκαλεί στους άλλους τη δεινή κατάσταση στην οποία θα είχε περιέλθει ο ίδιος εάν είχε ηττηθεί.

Στους ηττημένους ο Πίνδαρος δεν προσφέρει παραμυθία, και η γλώσσα που χρησιμοποιεί προϋποθέτει ότι αυτοί δικαιούνται ό,τι παθαίνουν.⁴² Αλλά και στην περίπτωση του Αριστομένη από την Αίγινα, ο ποιητής δείχνει ότι η περιφρόνηση για τον ηττημένο μοιράζεται με το θαυμασμό για το νικητή:

*τέτρασι δ' ἔμπετες ὑπόθεν
σιμᾶται κακὰ φρονέων,
τοῖς οὔτε νόστος ὁμῶς
ἐπαλνος ἐν Πυθιάδι κριθῆ,
οὔδ' ἐμολόντων πάρ ματέρ' ἀμφὶ γέλωσ γλυκῆς
ἔρσεν χάριν· κατά λαύρας δ' ἐχθρῶν ἀπάροοι
πτώσσοντι, συμφορᾷ δεδαγμένοι.⁴³*

*Σε τέσσερις έπειτα πάλι αντιπάλους
στους Δελφούς
στράφηκες εναντίον χωρίς οίκτο.
Και ούτε αποφάσισαν γι' αυτούς
οι κριτές της Πυθώνας
αρεστή επιστροφή στην πατρίδα
ὅσο η δική σου,
οὔτε, αφού ήλθαν στη μητέρα τους, το γλυκό της
γέλιο*

έδωσε σε αυτούς τη χαρά.

*Σε στενούς δρόμους μακριά από τους εχθρούς τους
σκύβουν το κεφάλι
και φεύγουν οι καταβεβλημένοι
από τη συμφορά της ήττας.*

Ο ηττημένος αντίπαλος του Αριστομένη επιστρέφει, επομένως, από απόκρυφους δρόμους, χωρίς να τολμάει να αντικρίσει τους οικείους του, ντροπισμένος που δεν αξιώθηκε να λάβει το γλυκό γέλιο της μάνας του. Η ήττα τον θεωρείται συμφορά και ντροπή, που το βάρος της καταβάλλει τον αθλητή.

Η άποψη αυτή για τους ηττημένους αντιπάλους, για τα δικά μας δεδομένα ηχεί κάπως σκληρά, δεν αποτελεί ωστόσο μια ιδιότυπη συνήθεια των Αιγινητών, ούτε είναι πιθανόν ότι ο Πίνδαρος την εκφράζει για να ευχαριστήσει τους χορηγούς του από την Αίγινα.⁴⁴ Όπως επισημαίνει ο Bowra, ο ποιητής την εκφράζει επειδή την εννοεί και επίσης επειδή είναι το λογικό επακόλουθο της θεωρίας του για την επιτυχία.⁴⁵ Εάν οι άνδρες κερδίζουν στους αγώνες επειδή, όπως πιστεύει ο Πίνδαρος, α) διαθέτουν φυσικό ταλέντο, β) εργάζονται σκληρά⁴⁶ και γ) απολαμβάνουν της εύνοιας των θεών, σημαίνει ότι εάν αυτοί αποτύχουν, θα πρέπει να τους λείπει μία ή περισσότερες από αυτές τις ιδιότητες.⁴⁷ Οι ηττημένοι είναι εκείνοι οι οποίοι, όταν τους δίνεται η ευκαιρία να δοκιμαστούν, αποτυγχάνουν, και ο Πίνδαρος, παρατηρεί ο Bowra, αισθάνεται ότι δικαιολογημένα τους χλευάζει.⁴⁸ Οι αγώνες παρείχαν την ευκαιρία της παρουσίας, της κρίσης και της σύγκρισης των ικανοτήτων αυτών που συμμετείχαν, και μέσα από την κοινωνική ατμόσφαιρα της ομάδας, τη δυνατότητα της επίδειξης, ανάδειξης και αναγνώρισης της ηρωικής προσωπικότητας.⁴⁹ Επιγέννημα της σύγκρισης της σωματικής και πνευματικής αρετής ήταν η αγάπη προς το «κῦδος», ο έρωτας της «εὐκλείας», και αυτό ακριβώς, δηλαδή την αθάνατη δόξα, ήταν που έχανε ο ηττημένος όταν αποτύγχανε στον αγώνα.⁵⁰

Οι αθλητικοί αγώνες δεν ήταν εκδηλώσεις οι οποίες διεξάγονταν πάντα σε κλίμα ευχάριστης διάθεσης· ο Βωργα τους αποκαλεί «μάχες», στις οποίες ένας αθλητής επιθυμούσε τόσο να κερδίσει, ώστε θεωρούσε τους αντιπάλους του σαν εχθρούς έναντι των οποίων έπρεπε να επικρατήσει.⁵¹ Σε κάποια σημεία μάλιστα οι αγώνες μοιάζουν με πόλεμο και ο Πίνδαρος μερικές φορές εξισώνει τα δύο,⁵² και υποστηρίζει ότι περιλαμπρη δόξα λαμβάνουν και οι δύο, και αυτός δηλαδή που κερδίζει στον πόλεμο και εκείνος που κερδίζει στους αγώνες:

ὄς δ' ἄμφ' ἀέθλοις ἢ πολεμίζων ἄρηται
κῦδος ἄβρον.⁵³

Η άποψη αυτή του Πινδάρου, ότι οι αγώνες έχουν στενή σχέση με τον πόλεμο, συνδέεται άμεσα με εκείνη τη θεώρηση της ανθρώπινης ζωής, σύμφωνα με την οποία οι αγώνες διαδέχονται περισσότερο βίαιες δοκιμασίες τέτοιου χαρακτήρα, όπως αυτός εμφανιζόταν στο ηρωικό παρελθόν.⁵⁴ Αλλά παρόλ' αυτά, ο ποιητής εξισώνει τους νικητές με τους ήρωες από τους οποίους μερικές φορές ισχυρίζονται ότι προέρχονται.⁵⁵

Για να κερδίσει, λοιπόν, την περιλαμπρη νίκη ο αθλητής, είναι ανάγκη, λέει ο Πίνδαρος, να επιτεθεί ως «φοβερός αντίπαλος κατά των πικριών του αντιπάλων».⁵⁶ Ο αθλητής πρέπει να γυρίσει στην πατρίδα του ενδοξότερος αυτών.⁵⁷ Με άλλα λόγια, αναμένεται να φέρει, όπως ο Τιμόδημος όταν επανήλθε στην πόλη του, την Αθήνα, νίκη και δόξα: «σύν εὐκλεί' νόστῳ».⁵⁸ Και η πόλη του θα τον υποδεχτεί με τη μέγιστη χαρά,⁵⁹ όπως υποδέχεται η Κυρήνη τον Τελεσικράτη, όταν αυτός της φέρνει την ποθητή δόξα: «δόξαν ἡμερτάν ἀγαγόντ' ἀπό Δελφῶν».⁶⁰ Γι' αυτό ο Πίνδαρος επαινεί τους Θεανδρίδες, επειδή αυτοί από την Ολυμπία, τον Ισθμό και τη Νεμέα, όπου αγωνίζονταν, ουδέποτε επανήλθαν στην πατρίδα τους χωρίς ευκλεή και πλούσια στεφάνια:

Ὀλυμπία τε καί Ἰσθμοῖ Νεμέα τε συνθέμενος,
ἐνθα πείραν ἔχοντες οἴκαδε κλυτοκάρπων
οὐ νέοντ' ἄνευ στεφάνων.⁶¹

Ο κάθε αθλητής παίρνει μέρος, επομένως, στον Αγώνα επιζητώντας την υπέρτατη αρετή,⁶² και έχοντας την ελπίδα⁶³ ότι θα λάβει την ένδοξη νίκη ως γλυκιά ανακούφιση των κόπων του.⁶⁴ Γιατί το στήθος των ανθρώπων συνέχεια η παράτολμη ελπίδα,⁶⁵ και πολλά ζητάμε πάνω από τις δυνάμεις μας, λέει ο ποιητής.⁶⁶ Όμως, των αγωνιζομένων η τύχη είναι άδηλη πριν έλθει το τέλος των αγώνων:

ἔστιν δ' ἀφάνεια τύχας καί μαρναμένων,
πρὶν τέλος ἄκρον ἰκῆσθαι.⁶⁷

Και των μάταιων ελπίδων μάταιο είναι και το τέλος, πιστεύει ο Πίνδαρος:

κενεᾶν δ' ἐλπίδων χαῦνον τέλος.⁶⁸

Έτσι, άδοξο είναι και το τέλος της προσπάθειας για

τον ηττημένο, χωρίς να καταφέρει να ξεπεράσει την αφάνεια, μένοντας αμέτοχος των έργων της δόξας.⁶⁹

Οι συνέπειες για τον ηττημένο είναι μεγάλες. Χάνει όλα όσα κερδίζει ο νικητής: Ο αθλητής ο οποίος δεν πέταξε με τα φτερά της νίκης⁷⁰ και δεν αναδείχτηκε άξιος επαίνων,⁷¹ δεν κρίθηκε από τη μοίρα ικανός για τη χαρά. Ο αθλητής που ηττήθηκε δεν αποτελεί, επομένως, τον εκλεκτό της Μοίρας. Γιατί αυτή, σύμφωνα με τον Πίνδαρο, κρίνει τα έργα των θνητών, αποφασίζοντας για τη χαρά ή για τη δυσμένεια και τον αφανισμό.⁷² Στον ηττημένο αθλητή η απόφαση της μοίρας ήταν, επομένως, δυσμενής και δεν ήρθε αιγλαδιόδοτος, ακτίνα θεού γι' αυτόν.⁷³ Δεν θα νιώσει τη μέγιστη χαρά την οποία θα νιώσει ο νικητής, και οι σκέψεις του δεν θα στραφούν στα υψηλά και τα ανώτερα.⁷⁴ Δεν θα ανοίξει η πατρίδα του τα τείχη και η μάνα την αγκαλιά της για να τον δεχτούν. Δεν θα γίνει ο ήρωας της πόλης και δεν θα τον δει περήφανη η μάνα του να βαδίζει στεφανωμένος το δρόμο που είναι αντίθετος στην ἕβριν, λείει ο ποιητής.⁷⁵ Δεν έχει ευχάριστη αγγελία να αναγγείλει στους φίλους, για να γιορτάσουν τη χαρά μαζί του,⁷⁶ ούτε θα γίνει «νέαισιν τε παρθένοισι μέλημα», ποθητός δηλαδή στις νέες παρθένες.⁷⁷ Δεν θα τον ράνουν με λουλούδια και φιλιά,⁷⁸ δεν θα τον υποδεχτούν με ωραίους ύμνους, ούτε θα ακούσει τον κόμο και τα εγκώμια για την ανδρεία του. Επιπλέον, έχασε το ξεχωριστό προνόμιο να υμνηθεί από τον ποιητή, ώστε να μείνει η δόξα του αθάνατη. Ο ηττημένος έχασε το στεφάνι της αρετής.⁷⁹ Γι' αυτό επιστρέφει από στενούς δρόμους, σκύβοντας το κεφάλι. Έχει χάσει τη θεϊκή ευλογία και τη φήμη που γεννούν οι αγαθές πράξεις.⁸⁰ Έχασε τη χαρά της νίκης, που περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, σύμφωνα με τον Πίνδαρο, λαμπρύνει τη ζωή,⁸¹ και τη δόξα, που μόνο αυτή μένει πίσω να μιλεί για τη ζωή των ανθρώπων.⁸² Και όλα αυτά τη στιγμή που ο νικητής των αγώνων στέφεται με το στεφάνι της ανδρείας στο βάθρο του θριάμβου,⁸³ και η πόλη του τον υποδέχεται με τιμές ήρωα.⁸⁴

Η λυρική περιγραφή του αθλητή που φεύγει από το στάδιο ντροπιασμένος και επιστρέφει στην πατρίδα του κάτω από το δυσβάσταχτο βάρος της ήττας, αναδεικνύει από μια άλλη οπτική γωνία την αξία της αγωνιστικής νίκης, από την οποία εμπνεύστηκε ο Πίνδαρος. Ο ηττημένος αθλητής έχασε: α) Την ευκαιρία να αποτελέσει τον εκλεκτό του θεού, β) Την ευκαιρία να ταυτιστεί με τον τοπικό ήρωα της πόλης, κυρίως, όμως, το πιο πολύτιμο, κατά τον Πίνδαρο, αγαθό: γ) Τη δυνατότητα να γίνει «δλβιος»,⁸⁵ «μάκαρ»,⁸⁶ «εὐδαίμων»,⁸⁷ και να αγγίξει την ευτυχία στο υπέρτατο άκρο της.⁸⁸

Οι στίχοι του Πινδάρου που περιγράφουν τον ηττημένο αθλητή αποτελούν την απεικόνιση μιας σκηνής που εστιάζεται σε ένα προσωπικό δράμα. Ο ηττημένος, στο περιθώριο της γιορτής των άλλων, αποτελεί τον πρωταγωνιστή της δικής του τραγωδίας. Είναι μια μο-

ναχική και ξεχασμένη φιγούρα, γιατί όλους τους θαμπώνει η λάμψη της επιτυχίας, γύρω από την οποία συσπειρώνονται, παίρνοντας κάτι από τη χαρά του θριαμβευτή και του ισχυρού. Κανείς δεν θα ήθελε να είναι στη θέση του, γιατί κανείς δεν θέλει να ταυτίζεται με τον ηττημένο, αλλά με τον νικητή. Η σκηνή αυτή αφορά στην αναπαράσταση ενός δράματος και εκφράζει το ανεκπλήρωτο, το ανέφικτο, το χάσιμο ενός μεγάλου πόθου. Ο ηττημένος έχει πάνω του την έλλειψη της ευλογίας και της τύχης. Αποτελεί την άλλη όψη της χαράς, την αντίθεση της ζωής, τη μετάπτωση από τη χαρά στη λύπη, τη διάψευση, και τελικά την απώλεια ενός παρ' ολίγον θριάμβου.

Ο ηττημένος στέκεται ακριβώς στην αντίπερα όχθη του νικητή, ο οποίος όμως χωρίς το χαμένο δεν θα υπήρχε. Ο ηττημένος ανέδειξε τις αρετές του αντιπάλου, με άλλα λόγια αυτός είναι ο δημιουργός του νικητή.⁸⁹ Πάνω στη δική του ήττα στήθηκε το βάθρο στο οποίο θα ανέβει ο νικητής για να λάμψει. Ο ηττημένος είναι, επομένως, και του νικητή ο αντίπου, ο οποίος δεν αίρει, αλλά συμπληρώνει και ολοκληρώνει τη νίκη. Αποτελεί, δηλαδή, το μέρος ενός συνόλου, απαραίτητο για την ισορροπία του γενικού καλού. Κάτι σαν το αναγκαίο κακό, θα λέγαμε. Το Κακό άλλωστε, αναφέρει ο Πλωτίνος, είναι το αντίθετο του Αγαθού,⁹⁰ και, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, υπάρχει αναγκαστικά, εφόσον πρέπει να υπάρχει κάτι αντίθετο από το Αγαθό.⁹¹

Το Κακό αποτελεί, επομένως, το «έτερο», αλλά και κάποτε ένα εν δυνάμει καλό. Ο ηττημένος συγκεντρώνει αρνητικά χαρακτηριστικά, τα οποία σχετίζονται με το όχι πλέον αλλά και με το όχι ακόμη σε σχέση με τη νίκη. Διαφορετικά, θα αντιμετωπιζόταν ως «μίασμα» από την κοινωνία ή θα τον σκότωναν μετά την ήττα, όπως στη Ρώμη.⁹² Στην αρχαία Ελλάδα, όμως, υπερασπίζουν τον αδύναμο⁹³ και ο ηττημένος αθλητής αντιμετωπίζεται ως ο εν δυνάμει νικητής των επόμενων αγώνων. Και η ίδια η ζωή, άλλωστε, καθώς αναφέρει ο Πλωτίνος, «γυμνάσιον εἴη νικῶντων καὶ ἡττωμένων»,⁹⁴ όπου άλλοτε χάνει κανείς και άλλοτε κερδίζει. Έτσι και στον άνθρωπο, λέει ο Πίνδαρος:

ῥοαὶ δ' ἄλλοτ' ἄλλαι
εὐθυμῶν τε μετὰ καὶ πόνων ἐς ἄνδρας ἔβαν.⁹⁵

Επέρχονται, δηλαδή, μεταπτώσεις, που άλλοτε φέρνουν τη λύπη, μα άλλο τόσο μπορούν να φέρουν και τη χαρά. Και αφού ο θεός έχει τη δύναμη να υποβιβάσει τον άνθρωπο, άλλο τόσο μπορεί πάλι να τον ανυψώσει.⁹⁶

Η ήττα, όμως, κατά τον Πίνδαρο, αποτελεί κυρίως μια υπόδειξη προς τη μοίρα κατά τη βούληση των θεών, από την οποία εξαρτάται ο άνθρωπος. Η μοίρα, από την οποία είμαστε εξαρτημένοι, λέει ο ποιητής, δεν επιτρέπει να έχουμε όλοι τα πάντα εξίσου.⁹⁷ Έτσι είναι αδύνατον να βρεθεί άνθρωπος, ο οποίος να έχει όλη την ευτυχία.⁹⁸ Μόνο ο θεός μπορεί να έχει τα πάντα όπως θελήσει.⁹⁹ Ο άνθρωπος είναι αδύναμος και «χρή

δέ πρὸς θεὸν οὐκ ἐρίζει».¹⁰⁰ Άλλωστε, ζωή χωρίς λύπη δεν υπάρχει, ούτε θα υπάρξει ποτέ.¹⁰¹ Όμως, ὁ «πότησαις νόῳ καὶ προμάθειαν φέρει», εκείνος δηλαδή που δοκίμασε πίκρες στη ζωή του αποκτά και πείρα και σοφία,¹⁰² γιατί μαθαίνει κανείς μέσα από τα λάθη του. Η πείρα του κακού οδηγεί σε μια νέα ποιότητα ή, κατά τον Πλωτίνου, σε καθαρότερη γνώση του αγαθού: «Γνώσης γὰρ ἐναργεστέρα τ' ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ πείρα»¹⁰³ Έτσι, το Αγαθό και το αντίθετό του, το Κακό, αποτελώντας συμπληρωματικά μεγέθη που τα όριά τους δεν είναι τόσο σαφή, συμβάλλουν τελικά στην ηθική ανύψωση του Ανθρώπου.¹⁰⁴

Ο ηττημένος, επομένως, δεν έχασε τα πάντα. Η πίκρα της αποτυχίας θα του δώσει σοφία και πείρα και θα αποτελέσει ένα σκαλί προς τη γνώση.¹⁰⁵ Εκτός από πείρα και σοφία, όμως, ο ηττημένος αθλητής θα τύχει και της προσοχής του ποιητή, και θα σωθεί έτσι μέσα από την ποίηση. Οι στίχοι στους οποίους τον κλείνει ο Πίνδαρος σφραγίζουν για πάντα την άλλη εικόνα του εαυτού μας, την οδύνη και τη διαχρονική σημασία της ήττας, αλλά και την προσμονή του επόμενου θριάμβου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Albin Lesky, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφ. Α. Τσοπανάκη, Θεσ/νίκη 1981 (ε' έκδ.), σ. 277. Για το νόημα της νίκης, βλ. Κων/νας Γοργιάκη, «Το νόημα της Ολυμπιακής νίκης στην κλασική αρχαιότητα», στο: *Ο αθλητής στο κατώφλι του 21ου αιώνα. Αθήνα 2004* (επιμ. Δ. Παναγιωτόπουλος), Πρακτικά 2ου Επιστημονικού Συνεδίου, Λαμία 4-5 Απρ. 1998, Τελέθριον, Αθήνα 1998, σσ. 95 - 105.
2. Lesky ό.π.
3. Βλ. Π. Λεκατσά, *ΠΙΝΔΑΡΟΣ. Μετάφραση και ερμηνευτικά*, έκδ. Δίφρος, Αθήνα, σσ. 54-56.
4. Βλ. Bowra C. M., *PINDAR*, Oxford, 1971 (β'), σ. 160.
5. Βλ. Lesky, σσ. 279, 300.
6. Για το αθλητικό ιδεώδες στον Πίνδαρο, βλ. Bowra, σσ. 159-181· πρβ. Gardiner E.N., *Athletics of the Ancient World*, Oxford 1930 (α'), σσ. 68-71.
7. Bowra, σσ. 162, 165, 184.
8. Bowra, σ. 184.
9. Lesky, σ. 297. Η *φυά* αποτελεί το δωρικό τύπο της *φυής*, από το *φύω*, που σημαίνει παράγω, γεννώ, κάνω κάτι να φυτρώσει. Η *φυή* ή *φυά* αναφέρεται στην ανάπτυξη του σώματος, στο ωραίο παράστημα, στις φυσικές δυνάμεις του ανθρώπου, στη φύση, το πνεύμα, το χαρακτήρα του· βλ. Liddell-Scott *Lexicon*, J. B. Hofmann, *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, εξελλην. υπό Α. Δ. Παπανικολάου, εν Αθήναις 1989, λ. *φυή*, *φύω*. Για τη *φυήν* στον Όμηρο, πρβ. Β. Πανταζή, «Ψυχή και σώμα στον Όμηρο», *Φιλολογική* 62 (1998), σ. 17.
10. Ολ. 9. 100. Για την έμφυτη αρετή του νικητή: Ολ. 2. 7. Πυθ. 8. 44, 10. 13. Νεμ. 1. 25, 2. 6-7, 3. 40, 6. 15-16, 7. 54. Ισθμ. 1. 40, 3. 13-14. Βλ. Lesky, σσ. 297-298, Bowra, σσ. 170-172. (Σημ.: Για το κείμενο του Πινδάρου ακολουθήσα την έκδοση Oxford Classical Texts, από τον C. M. Bowra).
11. Ολ. 13. 13.
12. Ολ. 10. 20.
13. Νεμ. 3. 41.
14. Ολ. 9. 100-104.
15. Νεμ. 3. 40.

16. Lesky, σ. 297.
17. Lesky, σ. 298.
18. Για τη δύναμη και τη βοήθεια των θεών:
Ολ. 6. 8, 8. 14, 8. 67, 8. 83-84, 9. 28-29, 13. 104.
Πυθ. 1. 41, 2. 49-52, 2. 89-89b., 5. 25, 5. 122-123, 8. 64-65, 8. 76-77, 9. 67-68, 10. 10-12, 12. 29-30.
Νεμ. 6. 13, 6. 24, 9. 45, 10. 29-30.
Ισθμ. 3. 4, 5. 11, 6. 10-13.
Η αντίληψη ότι την έκβαση των αγώνων καθορίζουν οι θεοί εκφράζεται ήδη στον Όμηρο: λ. ψ383-384, 388-390, 399-400, 405-406, 771-774, 782-783.
19. Lesky, σσ. 284, 298.
20. Πυθ. 2. 88.
21. Πυθ. 2. 51-52, 8. 76-77, 2. 89-89b.
22. Πυθ. 2. 49-52.
23. Πυθ. 8. 76-77.
24. Για το νικητή ως ιερό πρόσωπο, βλ. Π. Λεκατσά ό.π.
25. Ολυμπ. 5. 27.
Πυθ. 9. 1-4, 10. 22-24.
Ισθμ. 5. 7-15.
Για το νικητή ως θεϊκό ήρωα, βλ. Vernant J.-P., *Mortals and Immortals*, Princeton, New Jersey 1991, σ. 160^α παρβ. Γογγάκη, σσ. 99-100.
26. Η νίκη αποτελεί την πιο λαμπρή δόξα:
Ολ. 8. 10-11, 8. 54, 8. 64, 8. 82-84, 9. 94.
Πυθ. 1. 92-93, 4. 66, 5. 8, 11. 45-48.
Ισθμ. 7. 26.
27. Ο νικητής αγγίζει την ευτυχία:
Ολ. 1. 95-98, 7. 10.
Πυθ. 5. 20, 8. 88-92, 9. 4, 10. 28-29, 11. 45.
Νεμ. 9. 45.
28. Η νίκη τιμά το γένος του αθλητή:
Ολ. 2. 7, 2. 51-52, 5. 9, 7. 91, 8. 83-84.
Πυθ. 6. 15, 8. 65, 11. 13.
Νεμ. 3. 15, 6. 60-61.
Ισθμ. 3. 14.
29. Ο νικητής αναδεικνύει την πόλη:
Ολ. 2. 7, 5. 9, 8. 20.
Πυθ. 1. 36-38, 8. 38, 8. 65, 9. 69-75.
Νεμ. 2. 8, 3. 66-69, 4. 8, 9. 12, 11. 20-21.
Ισθμ. 3. 12.
30. Αριστ. Πολιτ. 1337a. Βλ. Κ. Γογγάκη, σ. 100.
31. Ο ποιητής υμνεί το νικητή:
Ολ. 1. 8-9, 1. 100 κε, 3. 6 κε, 4. 17 κε, 7. 7-10, 7. 15-16, 7. 88, 8. 54 κε, 11. 4-6.
Πυθ. 3. 114-115, 5. 106-107, 6. 7-18, 9. 1-4, 10. 22-25.
Νεμ. 3. 7 κε, 3. 29, 4. 2 κε, 5. 2 κε, 7. 12-13, 7. 63, 9. 6-7, 9. 54-55, 10. 21-22, 11. 18.
Ισθμ. 2. 12, 5. 46-48, 5. 54, 7. 16 κε.
Βλ. Lesky, σ. 298.
32. Bowra, σ. 162.
33. Παρβ. Πυθ. 4. 49-51.
Βλ. Bowra, σσ. 181-182.
34. Bowra, σ. 182.
35. Ολ. 7. 89: *ἀρετάν εύρόντα*. Παρβ. Ολ. 1. 13.
36. Ολ. 7. 11: *ὁ δ' ὄλβιος, ὄν φάμαι κατέχοντ' ἀγαθαί*.
37. Ο πόθος της νίκης: Ολ. 8. 5-6.
Πυθ. 8. 64.
38. Ισθμ. 4. 52.
Βλ. Bowra, σ. 182.
39. Bowra ό.π.
40. Ολ. 8. 67-69.
Βλ. Bowra ό.π.
41. Για τη μετάφραση έλαβα κυρίως υπόψη τη μετάφραση του Θεόφιλου Βορέα, *Πίνδαρος. Επίνικοι* (γ'), εκδ. Μπάραρον.
42. Bowra ό.π.
43. Πυθ. 8. 81-87.
44. Bowra, σ. 183.
45. ό.π.
46. Ολ. 10. 22: *ἀπονον δ' έλαβον χάσμα παύροι τινες*.
47. Βλ. Bowra ό.π.
48. ό.π.
49. Ομ. ψ 645, θ 147-148, 237.
Βλ. Κ. Ι. Βουρβέρη, *Το Αγωνιστικόν Πνεύμα των Ελλήνων, Δημοσιεύματα Ελληνικής Ανθρωπιστικής Εταιρείας, Σειρά Πρώτη*, 21, Αθήναι 1964, σσ. 5-6.
50. Για τον πόθο των ανθρώπων να γίνουν ονομαστοί και να θεμελιώσουν μες στους αιώνες αθάνατη δόξα: Πλάτ. *Συμπ.* 208 c κ.ε., *Λουκ. Ανάχ.* 36. Βλ. Κ. Ι. Βουρβέρη, σσ. 8-9.
51. Βλ. Bowra ό.π. Μερικές φορές η μάχη για τη νίκη ήταν τόσο σκληρή που αποκτούσε χαρακτηρισά έντονης βίας:
Ομ. ψ 673, 686-687, 690-693, 717. Αιλ. *Ποικ. Ιστ.* 10. 19, *Λουκ. Ανάχ.* 1, 3, 9, 10, 11, 13. Πaus. 6. 4. 1-3, 6. 9. 6, 8. 40. 2-5. Ενίοτε μάλιστα η μάχη αυτή δινόνταν μέχρι τελικής πτώσης, δηλαδή και μέχρι θανάτου: Πaus. 8. 40. 4. 6. 9. 6. Φιλόστρ. *Εικ.* Β 6. 1-2.
52. Πυθ. 2. 1-6.
Νεμ. 9. 30 κε.
Ισθμ. 5. 1-6.
Βλ. Bowra, σσ. 183-184.
53. Ισθμ. 1. 50.
54. Bowra, σ. 184.
55. Bowra ό.π.
56. Νεμ. 4. 96: *τραχύς δέ παλιγκότοις έφεδρος*.
57. Νεμ. 11. 26: *κάλλιον άν δηγιόντων ένόστησ' αντιπάλων*.
58. Νεμ. 2. 24.
59. Πυθ. 9. 73: *ά νιν εύφρων δέξεται*.
60. Πυθ. 9. 75.
61. Νεμ. 4. 75-77.
62. Νεμ. 3. 20.
63. Νεμ. 1. 32-33: *κοινά γάρ έρχοντ' έλλιδες πολυτόνων άνδράν*.
64. Νεμ. 3. 17-18.
65. Νεμ. 11. 45-46.
66. Νεμ. 11. 45.
67. Ισθμ. 4. 33-34.
Νεμ. 11. 46: *προμαθείας δ' άπόκεινται ροαί*.
68. Νεμ. 8. 45.
69. Ισθμ. 8. 77.
70. Πυθ. 8. 90-91.
71. Άξιος επαίνων ο νικητής:
Ολ. 11. 4-8.
Πυθ. 8. 38, 10. 22-24.
Ισθμ. 8. 76.
72. Η δύναμη της Μοίρας:
Ολ. 2. 21-22, 2. 34-37.
Πυθ. 8. 93-94, 12. 30 κε.
Νεμ. 5. 40, 7. 5-6.
Ισθμ. 4. 35.
73. Πυθ. 8. 96.
74. Πυθ. 8. 91-92.
75. Ολ. 7. 90-91.
76. Ολ. 4. 6-7, 9. 3-4.
77. Πυθ. 10. 59.
78. Ισθμ. 2. 25, 4. 75-76.
79. Ολ. 7. 89. Και στον Όμηρο επίσης με την ήττα ντροπιάζε-
ται η αρετή του αθλητή: ψ571.
80. Ολ. 7. 10.
Ισθμ. 4. 44-46.
81. Ολ. 10. 22-23.
82. Ολ. 7. 10.
Πυθ. 1. 92-93.
Ισθμ. 1. 50-51.
Και για τον Όμηρο, δεν υπάρχει μεγαλύτερη δόξα για έναν

άνδρα όσο ξει, από αυτή που θα κερδίσει με τα χέρια του και με τα πόδια του: Θ 147-148.

83. Ολ. 9. 93-94.

84. Οι συμπολίτες αλλά και οι ξένοι τιμούν το νικητή:

Ολ. 7. 90.

Νεμ. 2. 24-25.

Ισθμ. 1. 51, 3. 1-3.

Για τις τιμές των νικητών: *Inscriptiones Graecae* I 77.11-17, πρβ. Ξενοφ. απόσπ. 2, Ευριπ. *Αυτόλ.*, απόσπ. 282 Ν., Πλάτ. *Απόλ. Σωκρ.* 26. Πλουτ.: *Ηθ.* 639E, *Λικ.* 22, *Σόλ.* 23. Διογ. Λαέρτ. *Σόλ.* 55, Πανσ. 6.7.4-5. Για τους ανδριάντες των νικητών: Πανσ. 3.15.7, 5.2.5, 5.12.5, 6.1.1 κε., 6.11.6, 6.11.8-9, Λουκ. *Θειών εκκλησ.* 12. Βλ. Bowra, σσ. 184-185, Γογγάκη, σσ. 100-101.

85. Πυθ. 9. 4.

86. Πυθ. 5. 20.

87. Πυθ. 10. 22. Πανσ. 6.7.3. Οι όροι αυτοί ταυτίζουν τη νίκη με την ευτυχία: βλ. Γογγάκη, σσ. 97-98· πρβ. Α. Μάνου, «Η κατά τους πρώτους Στωικούς έννοια της ευδαιμονίας», *Αξιολογικές Έρευνες. Από τον Πλάτωνα στον Ελύτη*, Αθήνα 1991, σσ. 54-62.

88. Πυθ. 10. 28-29.

89. Βλ. το ποίημα του Δημήτρη Μπόγγρη, «Ωδή στον αθλητή που δεν ενίκησε», που περιλαμβάνεται στο: Β. Λ. Βυτινάρου, *Αθλητική Ποίηση* (Ανθολογία), χχ, σ. 10.

90. Πλωτ. *Ενν. I*, 8, 1, 13-14· πρβ. Α. Μάνου, *Η οντολογία του πάθους στο έργο του Πλωτίνου. Το πρόβλημα του κακού*, (Διατριβή επί διδακτορία), Αθήνα 1990· του αυτού, «Η επικαιρότης της έννοιας του κακού στην ηθική φιλοσοφία του Πλωτίνου», *Αξιολογικές Έρευνες*, σσ. 63-71.

91. Πλάτ. *Θεαίτ.* 176a 3-6.

92. Αναφερόμαστε στις μονομαχίες, τους σκληρούς αγώνες ζωής και θανάτου, για τους οποίους οι Ρωμαίοι έδειχναν ενθουσιασμό· βλ. *Lexikon der Antike*, 6. Auflage, Leipzig 1984, s. Gladiatorenkämpfe. Για τα αιματηρά θεάματα στην αρχαία Ρώμη

και την πολιτική του «*Panem et Circenses*», βλ. Σ. Γ. Γιάτσι, *Ιστορία της άθλησης και των αγώνων στον ελληνικό κόσμο κατά τους Ελληνορωμαϊκούς, τους Βυζαντινούς και τους νεότερους χρόνους*, Θεσ/νίκη 1998, σσ. 55-63, Γ. Μουρατίδη, *Ιστορία Φυσικής Αγωγής*, Θεσ/νίκη 1990, σσ. 375-388. Για την ωμότητα και το συμβολισμό των θανατικών γιορτών στην αρχαία Ρώμη, βλ. Pierre Lénèqne, «Ελληνικοί αγώνες, ρωμαϊκά αθλήματα και αθλήματα της Κεντρικής Αμερικής: η ιδεολογία της αέναης επιστροφής», *Αρχαιολογία* 4 (1982), σ. 14.

93. Πρβ. Λυσ. *Περί του μη διδόνθαι τῷ ἀδυνάτῳ ἀργύριον*. Ο ηττημένος δεν είναι πάντα ο χειρότερος, μπορεί μάλιστα να τύχει να είναι και ο καλύτερος αθλητής: Ομ. ψ536. Ο Όμηρος θεωρεί ότι ο νικημένος είναι *ἥσσιον*, κατώτερος (ψ858), αναγνωρίζει όμως την αξία του δίνοντας και σ' αυτόν βραβεία: ψ537, 656, 663, 704, 751, 858.

94. *Ενν. II*, 9, 9, 14-15.

95. Ολ. 2. 34, 2. 37.

Πρβ. Πυθ. 8. 93-94.

Ισθμ. 4. 35.

96. Πυθ. 2. 51-52, 2. 89-89b, 8. 76-77.

97. Νεμ. 7. 5, 7. 54-55.

Ισθμ. 7. 43.

98. Νεμ. 7. 55-56: *τυχεῖν δ' ἐν' ἀδύνατον εὐδαιμονίαν ἅπασαν ἀνελόμενον*.

99. Πυθ. 2. 49: *θεός ἅπαν ἐπί ἐλπίδεσσι τέμναρ ἄνεται*.

100. Πυθ. 2. 88.

101. Πυθ. 5. 54: *πόνων δ' οὐ τις ἀπόκλαρός ἐστιν οὔτ' ἔσεται*.

102. Ισθμ. 1. 40.

103. Πλωτ. *Ενν. IV*, 8, 7, 15.

104. Πρβ. Α. Μάνου, «Η επικαιρότης της έννοιας του κακού στην ηθική φιλοσοφία του Πλωτίνου», *Αξιολογικές Έρευνες*, σ. 71.

105. Η ήττα, εξάλλου, συχνά αποτελεί το κίνητρο για μια νέα, καλύτερη προσπάθεια.